

WILLEM BARNARD EN ALLERHEILIGEN een voorganger in lied en gebed

LEZING

door ds Hans Uytenbogaardt,
emeritus secretaris van de Protestantse Kerk in Nederland,
bij het uitreiken van de Andreas Rinkelprijs
die hem werd toegekend door het Theologisch Seminarium
van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland

Seminariedag 30 september 2017

Kathedrale Kerk van de H.H. Anna en Maria te Haarlem

'in de hemel is een dans''

Eucharistie in St Gregory's, San Francisco, USA

Inleiding

Meerdere redenen gaven mij aanleiding om vandaag uw aandacht te vragen voor Willem Barnard en zijn liederen en overwegingen rond Allerheiligen. De eerste en belangrijkste is dat hij in protestantse kring een doorslaggevende bijdrage heeft geleverd aan het verplaatsen van de gedachtenis van de gestorvenen van Oudejaarsavond of de laatste zondag van het liturgisch jaar naar Allerheiligen of de naastliggende zondag.

Opmerkelijk is ook dat, als Barnard in zijn vertogen over Allerheiligen spreekt, de 'heiligen van naam' en de 'stille doden' samen optrekken. Zijn liederen voor de gedachtenis van de gestorvenen schaaft hij zelf zowel in de Tale Kanaäns, zijn eerste verzameling liederen als in de uiteindelijke Verzamelde Lieder onder de rubriek 'Allerheiligen'.¹

Vervolgens is mijn betrokkenheid bij deze vragen gestimuleerd doordat ik betrokken ben bij de beoogde heruitgave van de Verzamelde Lieder van Willem Barnard. Deze heruitgave is een project van jaren waarin zo'n twintig dichters, musici, theologen en liturgisten bij elk lied vanuit hun eigen discipline een commentaar leveren. In die context ben ik, met anderen, doende met Allerheiligen en de daarbij behorende liederen.

¹ Verzamelde Lieder, Uitgeverij De Prom, Baarn 1986, blz. 151-261

Niet voor het eerst overigens. Vanuit mijn betrokkenheid zowel bij de totstandkoming bij het Dienstboek van de PKN als, in de Domkerk in Utrecht, bij de omgang met de geloofsgetuigen in de gedachteniskapel en de liturgie van de getijden, ben ik steeds meer gebiologeerd geraakt door de traditie van de kerk om de heiligen hoog te houden. Steeds meer sterkt die omgang met de geloofsgetuigen mij in de overtuiging dat een waarlijk katholieke kerk die wil leven van het sola gratia dat niet beter kan doen dan door hen die haar op die weg voorgingen te gedenken coram Deo, voor Gods aangezicht. De weg van het gebed, de lex orandi, is toch de eerste, primaire uiting van geloof.

Tenslotte koos ik er voor Willem Barnard vandaag in het midden te zetten omdat ik bij mijzelf trekken herken van de weg die hij is gegaan als een hervormde katholiek naar de brede katholieke traditie

Drie invalshoeken wil ik aan de orde stellen:

1. De eerste betreft de Nocturnen, de liturgische broedplaats die in 1957 startte in de Amsterdamse Maranathakerk. Daar kon de jonge Barnard zijn ideeën over liturgie in praktijk brengen.
2. Ten tweede: waarom Allerheiligen en hoe dat in te bedden in het liturgisch jaar
3. Tenslotte – puntsgewijs – de actualiteit van Allerheiligen. Wat zijn de uitdagingen waarin Willem Barnard nog steeds een voorganger genoemd mag worden.

1. Willem Barnard en de Nocturnen

De Nocturnen waren een initiatief van de prof.dr. G. van der Leeuwstichting. Het waren wekelijkse diensten van Schrift en Tafel op donderdagavond in de toen spiksplinternieuwe Maranathakerk in de Amsterdamse Rivierenbuurt.

Voor een goed begrip van wat er in dat liturgische laboratorium aan de orde was en de impact daarvan op de naoorlogse liturgische ontwikkelingen moet ik iets over de wording van Van der Leeuw-stichting en de plaats van Barnard daarin zeggen. De naamgever van die stichting was Prof. Gerardus van der Leeuw, de Groningse theoloog en fenomenoloog, boegbeeld van de Liturgische Kring en na de oorlog minister van Onderwijs en Cultuur. In het kader van de Liturgische Kring ijverde hij voor een brede katholieke heroriëntatie van de protestantse liturgie en kerkbesef, met name in de Nederlandse Hervormde Kerk. Als minister in de tijd van de wederopbouw bracht hij cultuurdragers uit seculiere en religieuze achtergronden bij elkaar. Vergelijkbaar met de doorbraak in de PvdA. Na het overlijden van Van der Leeuw nam ds W.G. Overbosch uit Amsterdam met enkele anderen het initiatief om te komen tot een 'prof.dr. Gerardus van der Leeuwstichting voor de ontmoeting van kerk en kunst'. Bij de voorbereidingen daartoe, in de beginjaren '50 werd ook Willem Barnard betrokken. Als predikant, dichter en toneelschrijver belichaamde hij de cross-disciplinaire verbinding die men voor ogen had. In 1954 werd hij benoemd als studiesecretaris². Hij verhuisde van Nijmegen waar hij predikant was naar Amsterdam. Die functie en de context van de Van der Leeuwstichting boden Barnard naast een inkomen en creatieve onafhankelijkheid tal van mogelijkheden. De doelstelling van de stichting was dusdanig algemeen geformuleerd en het vertrouwen in Barnard dermate groot, dat hij de realisering van de doelstellingen van de stichting grotendeels op zijn eigen talenten en voorkeuren kon afstemmen. Bovendien kreeg hij de tijd om zijn gedachten daarover te laten rijpen³.

Die eigen talenten en voorkeuren betroffen met name poëzie, religious drama en liturgie. Over die beide laatste noteert Barnard in zijn dagboek

In de zomer van 1955 was ik voor de tweede maal in Engeland. Ik verkeerde daar in anglicaanse kringen, bij de Religious Drama Society (waar ik o.a. T.S. Elliot en George Bell, de bisschop van Chichester ontmoette). Die paar weken gaven mijn leven een nieuwe wending. De liturgie en het sacrament heb ik als een bevrijding ervaren.⁴

Koud terug in Nederland schrijft hij op 7 september 1955:

² Een zon diep in de nacht, Uitgeverij Skandalon, Vught 2009, p. 48

³ Eward Postma (concept, ongepubliceerd)

⁴ Een zon diep in de nacht, 52

Wat ik wou is: experimenteercentrum, kerkdiensten in vrije ontwikkeling, liturgische architectuur in woord en toon, tegelijk op de vroegste traditie gericht en alle beperkingen doorbrekend, een officium (dienst, HU) aan een plááts gebonden, een gebouw, niet aan een groep mensen, *een sacramenteel laboratorium*.⁵

Veertien dagen later vinden we Barnard in Utrecht⁶:

‘In Utrecht naar de Bemuurde Weerd gelopen om de oud-katholieke kerk te zoeken. Nogal lelijk. Wel een gekke buurt, negentiende eeuws.’

‘Daarna bij Achter Clarenburg aangebeld (de Maria Minor dus), pastoor Zwart gesproken. Sympathiek, impulsief gesprek. Een niet opvallend mooie, maarboeiende kerk. Men zou er van kunnen houden. Mooie tuin. Vluchtgang naar de Mariaplaats.’

Weer enkele dagen later:

‘In Utrecht het oud-katholiek museum bezocht en de nagedachtenis van ene pastoor Van der Graft ontdekt (gestorven in 1694). Hij was asceet. Van hem heb ik het niet.’

En vervolgens, over zijn eigen kerk, de Hervormde Kerk:

‘Over de kerk. Er zijn twee mogelijkheden. Of zij is een moederlichaam (en correspondeert als zodanig met het ‘vaderhuis’) of zij is een samenzwering. Of katholiek of secte. Maar daartussendoor, dus wat de hervormde kerk wil, is dat mogelijk? Zal dat niet altijd zoiets als een volksvergadering of een burgerwacht worden? Hoe lang houden wij dat ‘ertussendoor’ nog vol?⁷

Waar het hem om gaat:

Ik wil kunnen bidden voor de doden, ik wil wierook branden, kaarsen ontsteken, kruistekens maken, knielen, wijwater sprenkelen. Maar ik praat er nooit over. Men zou mij als Jona uitwerpen. Op den duur wordt dit onhoudbaar.⁸

We weten inmiddels waartoe dat heeft geleid: Willem heeft zijn plááts voor het officium dat hij zocht gevonden in de Oud-Katholieke Kerk.

Maar eerst terug naar wat Barnard die septemberdagen van 1955 naar Utrecht voerde. Dat horen we één dag later:

‘Frits Mehrrens deelgenoot gemaakt van *idee*, wandelend naar lutherse kerk waar muziekcongres gehouden werd. Over Gregoriaans en eigen muzikale kerktraditie.⁹

Die twee hebben elkaar in de Nocturnen gevonden.

⁵ Een zon diep in de nacht, 54

⁶ Een zon diep in de nacht, 55

⁷ Een zon diep in de nacht, 64

⁸ Een zon diep in de nacht, 69

⁹ Een zon diep in de nacht, 55

*ds W.G. Overbosch, Frits Mehrstens, ds Willem Barnard
Maranathakerk, Amsterdam +/- 1955*

In diezelfde tijd ontstonden de contacten met Ignace de Sutter, de kerkmusicus uit Vlaanderen. Zij ontmoetten elkaar op het congres 'Woord en toon' dat de Van der Leeuwstichting organiseerde. Sindsdien heeft dit drietal de kerkliedcultuur in Nederland en Vlaanderen beslissend beïnvloed.

Al deze impulsen samen staan aan de wieg van de Nocturnen.

'Dat waren kerkdiensten waarin nieuwe liederen en aloude liturgische teksten beoefend werden; Frits Mehrstens en Tim Overbosch wijdden zich daaraan, samen met mij. We begonnen er begin 1957 mee in de Maranathakerk in Amsterdam-Zuid.'¹⁰

Elke donderdagavond een dienst van Schrift en Tafel op het stramien van het liturgisch jaar. Het ordinarium – de lezingen, liederen en gebeden – werd in de beginjaren zestig gebundeld in de Adem van het Jaar. Een kerkboek voor elke zondag, compleet met toelichtingen.

In die bundeling en in de verdere publicaties van Barnard vinden we de aanzetten voor het kader en het perspectief van de omgang met de heiligen en de viering van Allerheiligen.

Het kader vindt hij in de liturgie van het begin van de Herfsttijd. Dat begin wordt gemarkeerd door de Quartertemperdagen, de seizoenwisseling dagen tussen zomer en herfst. Het zijn de dagen ook van de Joodse feesten van de Herfst – bedenk daarbij dat het vandaag Grote Verzoendag is in de synagoge – Barnard schrijft daarover

'De synagoge heeft haar kinderen in de ballingschap om de brandpunten van heimwee heen verzameld. Ook in de kerk laat het levensbesef van het wachtende volk zich voelen. Talrijk zijn de citaten uit de tijd van de babylonische ballingschap, sterker wordt de neiging om van de voleinding te zingen, overheersend is het thema van de vreemdelingschap die nodig is om tot de grote verzoening te geraken. Wij leven in het 'laatste van de dagen'.¹¹

¹⁰ Een zon diep in de nacht, 70

¹¹ De Tale Kanaäns, Amsterdam / Hilversum z.j., 106

Voor die 'laatste dagen', de dagen van de voleinding bedoelt hij daarmee, schrijft Barnard het lied 'Van Jeruzalem (VL 173). Een pelgrimslied, een liedje van verlangen. Dat daarom met het hart van dat verlangen, Jeruzalem, begint en eindigt. Vaderstad en moederhuis die vaderhuis en moederstad worden. Zo zeer gaan die twee in elkaar op, als God zal zijn alles in allen¹². En tussen die twee polen beweegt zich een eendeloze stoet van pelgrims. Schijnbaar willekeurig bij elkaar geplukt. Maar zij zijn geënt op het Engelse origineel dat zijn inspiratie weer – nogal vrij overigens – ontleende aan de rubrieken van de litanie van Allerheiligen. Het diende tenslotte niet de high church maar de volksreligie. Het is een gemengd gezelschap van 'saints from above' en 'saints from below'.¹³ Zij worden door Barnard in dit lied gekwalificeerd en samengevoegd vanuit één aspect: de lofzang die zij gaande houden, zoals Barnard in zijn berijming van psalm 107 zingt. Ook dus de lofzang van de jazzy jammerklacht die klinkt uit de trompetten van zwarte slaven in Amerika. Barnard actualiseert zijn litanie vanuit de politieke actualiteit van zijn dagen. Allemaal heiligen dus.

Aan de Adem van het Jaar is een 'appendix voor een vierdag "Met al de heiligen"' toegevoegd, een wishful thinking. In de toelichting daarbij schrijven Willem Barnard en Tim Overbosch dat deze appendix

'de omvang van een kerkboek had kunnen hebben als de Gereformeerde (en dan me name de Nederlandse) traditie de eeuwen door niet zo vijandig had gereageerd op het aanwijzen van afzonderlijke vierdagen voor de 'heiligen'. Dat die eretitel onder zulk een moeizame erfelijke belasting gebukt gaat, kan e niets aan veranderen, dat hij van zuiver Schriftuurlijke komaf is, - en men moet zich dan ook afvragen, of de gemeente zichzelf geen onberekenbare schade toebrengt door de banden met wie haar in het geloof zijn voorgedaan, met een bepaalde hardnekkige moedwil te verbreken'.¹⁴

2. ALLERHEILIGEN opmaat van voleinding en Advent

Gelukkig blijft dit appendix niet het laatste woord over Allerheiligen. Na vijf jaar Nocturnen verruult Willem Barnard in 1961 Amsterdam voor de Hervormde Gemeente te Rozendaal bij Arnhem. Hij trekt met zijn gezin in het hoge kerkhuis tegenover de bedriegertjes in het park van kasteel Rozendaal. De nodige afstand tot Amsterdam wordt een bron van creativiteit als hij de bijbelse en liturgische bronnen van de eucharistievieringen in de Nocturnen boekstaaft. Over Allerheiligen schrijft hij uitvoerig in 'Binnen de tijd, het zinsverband der liturgie, de dagen onzer jaren, een kerkelijk jaarboek' uit 1964. en opnieuw schrijft hij over november als een 'maand met alle heiligen' in het der derde deel van 'Op een stoel staan, van zondag tot zondag, herfst en winter', dat in 1979 gereedkomt.

Heiligen

Wie Barnard bedoelt als hij spreekt over de 'heiligen' en Allerheiligen vindt hij in het lied 'Met alle heiligen' van zijn vriend de dichter Muus Jacobse:

De heiligen ons voorgedaan,
hebben hier niets verworven,
maar zijn aan 't einde van hun baan
als vreemdeling gestorven.

...

Komt, zingen wij tesaam
met alle heiligen!¹⁵

Met deze inzet van dat lied wordt 'precies aangegeven waar het om gaat in een maand met alle heiligen' zegt Willem Barnard als hij het karakter en de samenhang van de zondagen van de voleinding en advent

¹² Openbaring 21,1-4

¹³ Pieter Endedijk (ongepubliceerd) comm. VL 173

¹⁴ De Adem van het Jaar, Mededelingen prof.d.r. G. van der Leeuw-stichting, blz.215

¹⁵ vgl. Liedboek, zingen en bidden in huis en kerk, 2013, 728

gaat beschrijven.¹⁶ Pelgrimage en de bijbehorende 'vreemdelingschap' blijven de wachtwoorden! Dat is de oogst van de Nocturnen: de verbintenis tussen de gedachtenis van de heiligen en de eschatologische verwachting. De in dit saeculum, in deze eeuw die op haar eind loopt, eeuwige pelgrimage van de 'eindeloze rij'¹⁷ geloofsgetuigen op weg naar het nieuwe Jeruzalem.

Het kenmerk van de heiligen is dus de onverbreekelijke eenheid tussen de heiligen 'van naam' en 'de toegewijden, / stillen in den lande'¹⁸. Samen zijn zij de pelgrims van wie Barnard in het spoor van Johannes op Patmos dicht: 'Ik zag de doden klein en groot / staande voor zijn gezicht, / weer uit de nacht van tijd en dood te voorschijn opgericht.'¹⁹

allen zingen

Verzamelde Liederen 181. VOOR DE TOEGEWIJDEN

Allerheiligen

Melodie: Ignace de Sutter

Oud Katholiek Gezangboek 700; Lieboek-2013, 732

1

1 Voor de toe-ge-wij-den,
stillen in den lan-de
die van bin-nen brand-den
met een hei-lig vuur,
dan-ken wij U Heer.

2

Vaders die ons leidden
moeders, die ons droegen,
niet alleen van vroeger
zijn ze, maar van nu,
want ze zijn van u!

3

Herders die ons weidden,
op de nieuwe aarde
zult gij ze vergaren,
schoven in uw schuur.
Eenmaal slaat het uur

4

dat van alle zijden
mensen samenstromen,
pelgrims welgekomen
roepen: God is hier,
zingen voor de Heer.

¹⁶ Willem Barnard, *Op een stoel staan (III) herfst en winter*, Haarlem 1979, blz. 79-80; *Liedboek 2013*, 728

¹⁷ VL 173 Van Jeruzalem

¹⁸ VL 181 Voor de toegewijden

¹⁹ VL 167 Ik zag een grote witte troon

Dit lied is er een uit de 'handvol' gedachtenisliederen die Barnard schreef op verzoek van de moeder abdis van Male om de eigen overledenen te gedenken. Dit lied beantwoordt volgens hem het beste aan haar bedoelingen. Het werd ook het meest bekende van de reeks. Niet in het minst overigens door de melodie van Ignace de Sutter. In het spoor van Hebreëen 11 worden de monialen en monniken als 'toegewijde stillen in den lande' opgenomen in het koor van de geloofsgetuigen. Samen met hun vaders abt en moeders abdis. Meer nog: herders die ons weidden, voorgangers van toen en nu.

Naast een lied voor de viering van Allerheiligen, is het daarom vooral ook geëigend om in de eucharistie bij een uitvaart te dienen. Het kan dan worden gezongen als de gaven worden ingezameld, aangedragen en toeberaid. Daartoe behoort, als het een van die monialen, die toegewijde stillen in den lande betreft, juist op dat moment van de viering ook de gave van hun leven. Als brood en wijn worden toegewijd klinkt daarbij: 'pelgrims welgekomen roepen / God is hier, / zingen voor de Heer'.

Liturgisch jaar

Intrigerend is nu hoe Barnard de gedachtenis van die pelgrimerende heiligen verbindt met de herfsttijd van het liturgisch jaar. Na dat signaal, dat lied van verlangen van de pelgrims aan het begin van de herfsttijd, ziet Barnard een verbintenis met de laatste zeven weken van de herfst, die immers duurt tot aan het aanbreken van de Kersttijd. Het betreft de drie zondagen van de Voleinding, zoals die in het aloude lutherse en anglicaanse lectionarium worden aangegeven en de vier weken van de Advent. In deze zeven weken wordt de 'mare van het Einde, de boodschap van het uitzicht'²⁰, die met name de herfsttijd kleurt, verbonden met het toeleven naar de gedachtenis van het 'voorgoed begonnen begin' in december. Samen vormen zij de tijd van de 'Adventus Domini'.

Het feest van Allerheiligen blijkt daarbij een gelukkige opmaat te zijn voor die zeven weken naar de viering van Kerst en Epifanie.

Maar eerst de protestantse aarzelingen

Dat er een feest bestaat om de verbondenheid met alle martelaars te vieren is niet bedenkelijk, maar dat een afzonderlijk feestgetij daarvoor bepaald is maakt Allerheiligen zo hachelijk voor het protestantse gevoelen. Het maakt de "heiligen" los van den Heilige. De vierdag van Christus' martyrium is voldoende. Zo goed als alle getuigenisoffers alleen maar bestaan in hun organisch verband met het zijne, zo zeker is ook hun gedachtenis in het zijne opgenomen. De communie van de messiaanse maaltijd, waarbij gesproken wordt: "doet dit tot mijn gedachtenis", verbindt ons, alleen reeds door deze woorden, met de heiligen van oudsher, met Mozes en zijn medepelgrims, met de Apostelen en de oudste getuigen, met allen die ons zijn voorgegaan en hun geloof aan ons hebben nagelaten. In de paschavering is dus "Allerheiligen" mee-begrepen, en dat is een wekelijkse aangelegenheid in wezen! Waarom zou een vaste datum daarvoor apart worden gezet? Het maakt de heiligen-alle los van de Allerheiligste, los van "het" allerheiligste, en bovendien los van de mensen die niet in het geloof beproefd zijn. Want dat is de andere kant van deze kwestie. In de messias Jezus, in zijn offer, is héél de mensheid aanwezig, maar als men de gedachtenis van sommige mensen in het geloof gaat scheiden van de gedachtenis aan hem, dan maakt men ook onnodig scheiding tussen mensen onderling. Men maakt een "middenstand" tussen den Allerhoogsten en de lage stand der menigte, ja der gemeente.

²⁰,o.c., blz. 292

Eucharistisch gebed²¹

Als beeld van de wijze waarop Barnard de structurele verbinding tussen de wekelijkse viering van de eucharistie en de gedachtenis van de heiligen wil beleven. Hieronder een deel van zijn vertaling van een eucharistisch gebed uit het Missale Romanum 1970 afgedrukt. Daarin omarmen de 'grote' en de 'kleine' namen de vierende kerk en nemen haar mee en verheffen haar tot in de hemel in de communie.

Oud-Katholiek Kerkboek, Eucharistisch gebed 4 *Missale Romanum 1970, vertaling Willem Barnard*

(...)
geef dat wij
door het lichaam en bloed van uw Zoon
vol van de heilige adem des levens
één lichaam worden
en één geest
in Christus.

Hij moge ons maken tot
een eeuwige gave aan U,
opdat wij met
uw uitverkorenen
het land van uw erfdeel
tegemoet gaan
te zamen met
de jonkvrouw Sion,
Maria, de moeder van onze Heer,
met uw apostelen
en met de martelaren
die tot uw eer
getuigden met hun bloed
en met al de heiligen
van wie het onophoudelijk gebed
tot onze hulp gereed is.

...
Bevestig uw kerk
die in ballingschap is
zolang de wereld duurt
en maak haar één
in liefde en geloof
te zamen met
... onze bisschop
en met geheel
de saamhorige kring
van allen die U dienen.
Haast U, o Heer,
tot de hulp
van deze gemeenschap
die Gij geroepen hebt
om voor uw aangezicht te staan,
verenig al
uw verstrooide kinderen
in uw ontferming,
o Vader barmhartig.

²¹ Oud-Katholiek Kerkboek, Eucharistisch gebed 4, 439

En laat onze broeders en zusters
die ons zijn voorgegaan,
hen allen die uit deze wereld
zijn overgegaan naar uw rijk
– het aangezicht tegemoet,
van uw Messias –,
binnengaan, bidden wij,
waar ook wij hopen
eens en voor al
te worden verzadigd
met uw heerlijkheid,
door Christus, onze Heer,
in wie Gij de wereld
rijkelijk schenken wilt
alles wat goed is.
(...)

Terug naar het feest van Allerheiligen. Wel of niet? Maar dan bedenkt deze protestant van huis uit vervolgens:

Niettemin heeft een afzonderlijk Allerheiligenfeest wel zin, wanneer het nl. beschouwd wordt als de viering van een geloofsgeheim. Zo worden ook andere geloofsgeheimen afzonderlijk gevierd: de komst van het Woord in het vlees, de openbaring van het messiasschap, het kruisoffer, de hemelvaart en de gave van de heilige Adem. Langs de lijn van de jaargang wordt het geloof uitgelegd, omdat het messiaanse geloof nu eenmaal weet heeft van een God binnen de tijd! Er is zelfs veel voor te zeggen, als men deze gedachtengang aanvaardt, het Allerheiligenfeest te plaatsen in de herfst, tegen het einde van het zonnejaar, in dat getij waar de beseffen van voleinding (en van volharding dus ook!) mee verbonden zijn. Het feest van Allerheiligen is dan in het bijzonder gericht op de toepassing, de voltooiing in het leven der gelovigen, van wat reeds “voltooid” volbracht is ... !

Hun leven is een verkleind beeld van het grote geheel, een paradigma van de wereldtijd. En het is een vergroot beeld van een enkel liturgisch jaar. Zij leven naar de voleinding toe, en daarom is het feest van Allerheiligen, dat weet van de volharding, de perseverantia, en dat de toepassing viert van het paasmysterie in de onderlinge verbondenheid van “alle heiligen”, daar achter in het jaar, na de joodse vierdagen van de herfst en voor de intrede van de Advent, goed geplaatst.²²

Het zal inmiddels niet verbazen dat Barnard bezwaar aantekent tegen een triomfalistische viering van Allerheiligen die is losgekoppeld van de gedachtenis van de ontelbare anonieme geloofsgetuigen zoals die zijn kreeg beslag in de 9^e eeuw. Door dit eenzijdige accent op de triomferende kerk dreigde de aandacht voor de gedachtenis van allen die ons op de weg van het geloof zijn voorgegaan op de achtergrond raken. Aan een abt van Cluny, Odilo, wordt toegeschreven dat hij in 998 om die reden aan de vespers waarmee Allerheiligen werd besloten een dodenofficie toevoegde. De lezingen duiden het perspectief van deze gedachtenis aan: de doden zullen de stem van God horen en leven.

De apostel Paulus schrijft (geparafraseerd): als de bazuin die het einde inluidt weerklinkt, zullen doden worden opgewekt met een onvergankelijk lichaam en zullen ook wij veranderen. (1 Korintiërs 15,51-57). In het evangelie volgens Johannes zegt Jezus: ‘... er komt een tijd dat, en het is nu al zover, dat de doden de stem van Gods zoon zullen horen en dat wie hem horen zullen leven’ (Johannes 5,25-29).

²² Willem Barnard, Binnen de tijd, Haarlem/Hilversum 1964, blz. 284

Deze toevoeging groeide uit tot een zelfstandige gedenkdag van de overledenen: Allerzielen. Barnard noemt deze dag een 'aanvullende correctie'²³. Maar fundamenteeler ziet hij die beide gedachtenissen van de 'heiligen van naam' en van wie ons zijn voorgegaan op de weg van dood en leven samengevat in de gedenkdag van Allerheiligen. Zo kan hij zowel de liederen voor Allerheiligen als die over de doden bijeenbrengen als 'met alle heiligen meezingend'²⁴. Dat spoor is gevolgd door de samenstellers van de 'Adem van het jaar' en het Dienstboek van de Protestantse Kerk in Nederland²⁵.

Kerkhervorming

Een andere 'noodzakelijke correctie' noemt Barnard de gedenkdag van de kerkhervorming op 31 oktober. Op de vigilie van Allerheiligen komt het stempel van de Hervorming te staan. Dat is met recht een vigilia waarin gewaakt wordt over de ware gemeenschap der heiligen. wat daar de zin van is. (...) Dat de laatste van October en de eerste van November met de rug naar elkaar toe in de kalender zijn komen te staan is een kramp van de kerkgeschiedenis. (...) In een tijd die er weer weet van heeft, wat ballingschaps gevoelens zijn, dat niet het aards bestaan ons exilium is, maar 'deze tegenwoordige wereld', komt de kans nabij, dat aan weerszijden van de breuk de christenen bij de overgang van October naar November gedenkt houden van alle bekende en anonyme martelaren. (...)

Het is in deze geest ondenkbaar, dat niet met 'Allerheiligen' herdacht zou worden wat tegen de Joden is misdreven die in hun martelgang het messiaanse offer hebben beleden.²⁶ Deze laatste verzuchting bepaalt ons bij de onopgeefbare verbondenheid van kerk en Israël, de jonkvrouw Sion van de Tenach en Maria, de moeder van de kerk²⁷. Zolang de gedenkt van slachtoffers van de Sjoah niet structureel deel uitmaakt van het gedenken van de messiaanse geroepenen door de kerk, blijft de christelijke verwachting van de Adventus Domini een gebroken verwachting.]

In ieder geval viert de bisschop van Rome de vigilie van Allerheiligen dit jaar in Wittenberg. Laten we hopen dat het een echte vigilie is: opmaat naar een gezamenlijke eucharistie op Allerheiligen.

Uitdagingen

Tenslotte met het oog op een mogelijk vervolg, zeer summier, de uitdagingen die Willem Barnard ons als voorganger meegeeft op onze pelgrimage: Ik noem er drie

- De kerken zullen werk moeten maken van een samenhangende viering van de herfsttijd. De verbinding van Voleinding en Advent als opmaat van de Kersttijd staat daarbij centraal. De anglicanen zijn ons als PKN, OKK en RKK daarin voor.
- Wij zullen als kerken in de katholieke traditie meer werk moeten maken van een geïntegreerde gedenkt van de heilige geloofsgetuigen en de eigen overledenen. De gedenkt van de gestorvenen krijgt nu steeds meer het karakter van Allerzielen alom.
- Ook zullen wij de kalender van de geloofsgetuigen met de namen van wie wij in het bijzonder gedenken moeten revitaliseren en actualiseren. Hetzelfde geldt de wijze waarop wij die door het jaar heen hun plaats in de liturgie geven. 'Toon mij uw heiligen en ik zal zeggen wat voor een kerk u bent' Er zijn al veel aanzetten gegeven. In het groot: bijvoorbeeld de aandacht voor de martelaren van de twintigste eeuw. In de eigen oud-katholieke kring noem ik met ere pastoor Niek van

²³ Binnen de tijd, blz. 286

²⁴ Op een stoel staan, herfst en winter, blz. 80

²⁵ Dienstboek PKN – een proeve, deel I, Leven – Zegen – Gemeenschap, Zoetermeer 1998, blz. 929

²⁶ Binnen de tijd, blz. 286-287. Zie ook Dienstboek PKN, dl I, blz. 515 en 930

²⁷ Vgl Kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland *artikel en citaat*. Zie ook het boven geciteerde eucharistisch gebed

Ditmarsch met zijn publicatie 'Vieren en gedenken'²⁸ over de omgang met de heiligen. En Niek Schuman met zijn 'Wij zijn de eersten niet'. En verder de gedachteniskalenders zoals we die in de oude en nieuwe gemeenten en sommige gemeenten in Nederland vinden. Ik noem de Hooge Berkt in Bergeyk²⁹, Spe Gaudentes / Oudezijds100 in Amsterdam, maar ook het Citypastoraat Domkerk in Utrecht³⁰.

Ik hoop u met dit verzoeken de nodige impulsen te hebben aangereikt om met telkens nieuw elan de lofzang met alle heiligen in 'deze eeuw' gaande te houden.

Het laatste woord vandaag daarover is aan Mgr Rinkel, aartsbisschop van Utrecht. Hij schrijft in 1937 een bundel overwegingen bij de psalmen. Die noemt hij met Augustinus 'totius vox ecclesiae una', het ene lied van de ganse kerk. Daarom draagt hij die bundel op aan de toen Oecumenisch Raad In Nederland, de voorloper van Raad van Kerken. Over psalm 150, de afsluitende lofprijzing van het psalmboek zegt hij

'Mensen hebben gesproken van hun nood en hun strijd, hun druk en benauwing, ook van hun overwinning en hun zaligheid; er is gezongen in liefde en haat, in zonde en berouw, in vriendschap en in vijandschap, in licht en in duisternis, op de hoogte en in de diepte; altijd is er geweest het: God en ik, ... nu is er slechts het: Gij God! Alles wat adem heeft love de Heer! Halleluja!'.³¹

*Martelaren van de 20^e eeuw, o.m. Dietrich Bonhoeffer
Westfront Westminster Abbey, London*

²⁸ J.N. van Ditmarsch, Vieren en gedenken, de feest- en gedenkdagen met een vaste datum in het Kerkboek van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland, Amersfoort 2004.

²⁹ Een eigentijdse oecumenische getuigenkalender - mensen die ons blijven inspireren, Gemeenschap de Hooge Berkt, Bergeijk

³⁰ 100 Heiligen in de Dom, gedenken en vieren met geloofsgetuigen, Citypastoraat Domkerk, Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer, 2016

³¹ A. Rinkel, Psalter, beschouwingen over de psalmen, Zutphen, 1937, 412

Verzamelde Lieder 244 For all the saints

tekst William Walsham Howe, vertaling Willem Barnard

melodie Ralph Vaughan Williams

Lieboek voor de Kerken, 197, Gezang 299; Oud Katholiek Gezangboek 701; Liedboek-2013, 727

1 solo

1. Voor al - le heil - gen in de heer - lijk - heid
die U be - le - den in hun aard - se strijd,
zij uw naam lof, o Je - zus, te al - len tijd!
Hal - le - lu - ja, hal - le - lu - ja!

2 allen

Gij waart hun rots, hun burg en al hun macht;
Gij, Heer, hun loods en licht in storm en nacht;
Gij hebt uw pelgrims veilig thuisgebracht,
halleluja, halleluja!

3 solo

Maak al uw strijders in dit aards gevecht
moedig als hen wier pleit reeds werd beslecht
tot aan de tijd die gij hebt toegezegd,
halleluja, halleluja!

4 allen

Hun is de prijs, de lauwerkrans, de kroon,
toch zijn wij één, zij zingend voor de troon,
wij in de wereld, wachtend op Gods Zoon,
halleluja, halleluja!

5 orgel

Lang valt de tijd en zwaar is ons geding,
bang is de strijd en vol vertwijfeling,
dat ons de zege bijna nog ontging,
halleluja, halleluja!

6 allen

Ten einde raad ontzinkt ons haast de moed
maar in de verte klinkt ons tegemoet
trompetgeschal dat gij weerklinken doet,
halleluja, halleluja!

7 allen

Rood is de avond als het zonlicht daalt;
ook in de dood hebt Gij hun lot bepaald,
God die de moede strijders binnenhaalt.
Halleluja, halleluja!

8 allen

Maar een oneindig glorierijker dag
staat nog te wachten als op uw gezag
heel 't heir der heiligen tot U naderen mag,

halleluja, halleluja!

9 *allen*

Daar is de Koning als een jonge held!
Hem komen allen tegemoet gesneld
van vreugde stralend, scharen ongeteld,
halleluja, halleluja!

10 *allen*

Van alle einders, van de verste kust
zullen zij vinden vrede, feest en rust,
u lovend, Vader, Zoon, Heilige Geest,
hallelujah, halleluja!